

УДК 303.446.2-029.39Юр(477.43/.44)(=161.2=162.1)

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2023.04.020>

КУШНІР В'ЯЧЕСЛАВ

доктор історичних наук, професор кафедри археології та етнології України факультету історії та філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Одеса, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3058-3019>

KUSHNIR VIACHESLAV

Doctor of History, professor of the Department of Archeology and Ethnology of Ukraine, Faculty of History and Philosophy, I. I. Mechnykov Odesa National University (Odesa, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3058-3019>

Бібліографічний опис:

Кушнір, В. (2023) Міжкультурні комунікації в етнографічній розвідці Левка Юркевича. *Народна творчість та етнологія*, 4 (400), 20–28.

Kushnir, V. (2023) Intercultural Communications in Levko Yurkevych's Ethnographic Survey. *Folk Art and Ethnology*, 4 (400), 20–28.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

МІЖКУЛЬТУРНІ КОМУНІКАЦІЇ В ЕТНОГРАФІЧНІЙ РОЗВІДЦІ ЛЕВКА ЮРКЕВИЧА

Анотація / Abstract

У статті проаналізовано текст рукопису Левка Юркевича про покодимську шляхту станом на 1927 рік. Основну увагу приділено темі етнографічного характеру, яка має безпосереднє відношення до таких питань, як етнічний склад населення «покодимщини» в Балтському повіті, розпланування поселень, садиб, господарсько-побутовий та звичаєво-обрядовий комплекс польської шляхти, також розглянуто її як реального суб'єкта міжкультурної взаємодії. Наведені матеріали ілюструють динаміку рівня ідентичності поляків «покодимщини».

Левко Юркевич характеризує «покодимщину» як територію, на якій проживають і комунікують представники різних національностей та соціальних груп. Наприкінці XIX – на початку XX ст. у Балтському повіті значний відсоток населення, крім українців, складали молдовани та євреї. Поляки, у зазначеному контексті – польська шляхта, виокремлювалися серед інших низкою особливостей звичаєво-обрядової культури і, незважаючи на порівняно невелику чисельність, відігравали помітну роль в історії повіту, однак не достатньо вивчену передовсім на локальному рівні. Порівнюючи різні етнокультурні традиції, дослідник простежує результати взаємодії принаймні чотирьох указаних спільнот, звертає увагу на шляхту, яка на початку XX ст. ще є активним учасником економічних, соціальних та культурних процесів, однак, як чисельно менша спільнота, поступово інтегрується в український соціокультурний простір, і лише окремі звичаєві практики та належність до католицької церкви ще виконували важливу консолідуючу функцію й залишалися основою польської самоідентифікації.

Текст рукопису відображає процес акультурації польської шляхти, яка впевнено опановує українську мову спілкування, переходить від римо-католицької обрядовості до православної, утрачає інші ідентифікуючі ознаки, перетворюється з етнічної в етносоціальну групу.

Ключові слова: Левко Юркевич, покодимська шляхта, ідентичність, міжкультурні комунікації, українці, поляки, євреї.

The article deals with the text of Levko Yurkevych's manuscript about the Pokodyma gentry as of 1927. The main attention is paid to the topic of ethnographic nature, which is directly related to such issues as the ethnic composition of the Pokodyma region population in the Balta district, the planning of settlements, estates, household and customary-ritual complex of the Polish gentry is considered as a real subject of intercultural interaction. These materials illustrate the dynamics of the level of identity of the Poles of the Pokodyma.

Levko Yurkevych describes Pokodyma as a territory where representatives of different nationalities and social groups live and communicate. In the late 19th and early 20th centuries, in the Balta district, a significant percentage of the population, in addition to Ukrainians, were Moldovans and Jews. The Poles, in this context the Polish gentry, stood out among others for a number of features of their customary and ceremonial culture and, despite their relatively small number, played a significant role in the history of the district, but not sufficiently studied primarily at the local level. Comparing different ethno-cultural traditions, the researcher traces the results of the interaction between at least four of these communities and draws attention to the gentry, which at the beginning of the 20th century was still an active participant in economic, social and cultural processes, but as a numerically smaller community, was gradually integrating into the Ukrainian socio-cultural space and only certain customary practices and belonging to the Catholic Church still performed an important consolidating function and remained the basis of Polish self-identification.

The text of the manuscript reflects the process of acculturation of the Polish gentry, which confidently mastered the Ukrainian language of communication, moved from the Roman Catholic rite to the Orthodox rite, lost other identifying features, and transformed from an ethnic group into an ethno-social group.

Keywords: Levko Yurkevych, the Pokodyma gentry, identity, intercultural communications, Ukrainians, Poles, Jews.

Постановка проблеми. Вивчаючи міжетнічні чи міжкультурні відносини та комунікації, дослідники акцентують увагу, зокрема, на таких процесах: транскulturація, акультурація, асиміляція. Їх розглядають як природний розвиток, що може призвести до зародження нових етнічних спільнот, або утворення етнокультурних варіантів. Як приклад, у межах Південно-Східного Поділля можна розглядати регіональний культурно-побутовий комплекс населення Побережжя, що сформувався в результаті тривалих українсько-молдовських комунікацій [5]. Не вдаючись до дискусій щодо смислового наповнення наведених дефініцій, зауважимо, що при узагальненні постає питання хронологічної послідовності кожного із зазначених процесів. Чи існує можливість розглядати їх окремо в певних хронологічних межах, чи вони настільки взаємопов'язані, що не піддаються такому розподілу? У кожному конкретному випадку ми розглядаємо проблему з урахуванням умов, у яких вони розвиваються, особливостей міжкультурних комунікацій.

У цьому контексті привертає увагу рукопис, чи як назвав його сам дослідник Левко Юркевич, реферат «Покодимська шляхта. Матеріал етнографічного опису. 20 рр.

XX ст.», що зберігається у відділі рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [11]. Це етнографічне обстеження польського населення одного з районів Південно-Східного Поділля – «покодимщини» – прилеглої до річки Кодима території від Балти до Південного Бугу. «Покодимщину» в цей час називали ще й «Покодимське поріччя» [9, с. 11]. Слід зауважити, що до шляхетського суспільного стану, як відомо, входили й українці, але дослідник акцентує увагу саме на поляках, окремі з них мали навіть свій родовий герб.

Рукопис Л. Юркевича привертав увагу дослідників. У 2013 році його видали друком [10], використовували в наукових розвідках, навчальній та навчально-методичній літературі [1; 4; 7]. Це одна з небагатьох етнографічних розвідок Балтського повіту, тим більш присвячених конкретній спільноті – польській шляхті, її взаєминам із носіями інших культур. Текст рукопису достатньо зрозуміло ілюструє результати взаємодії представників різних мовних і культурних ідентичностей, соціокультурне середовище.

Метою статті є аналіз інформації Левка Юркевича про покодимську шляхту з акцентом на з'ясування міжкультур-

них комунікацій, наслідків міжкультурних взаємин поляків з українцями, молдованами, євреями на теренах «покодимщини». Текст статті супроводжується цитатами з рукопису без редакційної правки, як ілюстрація тогочасних мовних особливостей зазначеної місцевості.

Виклад основного матеріалу. З реферату Л. Юркевича виникає враження про наявність значної кількості польської шляхти в селах «покодимщини». Утім, зауважимо, що в достатньо інформативній збірці, під редакцією Ю. Сіцинського, у поселеннях «покодимщини» поляків значно менше, ніж українців і молдован, тим більш серед засновників поселень, за винятком представників відомого роду Любомирських. Та й сам Л. Юркевич не наводить для порівняння статистичних свідчень. Однак відомо, що, наприклад, у Малому Бобріку станом на 1897 рік православних було 1802 чоловіки й 1729 жінок; католиків – 191 чоловік і 168 жінок; євреїв – 26 чоловіків і 22 жінки [9, с. 5]. Якщо вважати, що католики це поляки, то їх, порівняно з православними, було небагато, однак $\frac{3}{4}$ мешканців Малого Бобріка називаються чиншовиками [9, с. 5]. Це означає, що чиншовиками були не лише поляки, і термін «чиншовики» не слід ототожнювати тільки з поляками.

У соціальному плані шляхта ділилася на правну, доживотну, посесійну, службову, скарбову, умовну (живе за умовою), чиншову [2]. Чиншова шляхта, як відомо, складалася із зубожілих дворян, які оселилися на поміщицьких і державних землях, за яку сплачували чинш або оброк [8].

Текст рукопису структурований, у вступній частині подано коротку інформацію про «покодимщину» в географічному й історичному плані. Під терміном «покодимщина» автор розглядає територію по обидва береги річки Кодима «...Довгістю 135 верст, Кодима має на лівім, подільськім (по-народньому на "польськім") своїм березі такі села й міста: Будеї, Обжилову, Євтодію, Єленівку, Балту з Миронами й Бендзарями, Немирівське, Гольму,

Познанку, Ясинову, Гвоздавку, Великий Бобрік з Малим Бобріком, Слобідкою-Яннішівкою та Арченітівкою, Криве Озеро, Луканівку, Берізки Надкодимські, Великі Кумари, Кримку й Конєцпіль. На правім березі Кодими, починаючи від Балти, – низка херсонських селищ, що майже не перериваються, або з окремими назвиськами, або з тим самим, лиш з іншими прикметниками, для відрізнєння: Бобрік Казьоний, Кумари Херсонські, Познанка Тогобіцька і т. д.».

У наступних частинах автор пояснює етнографічну ситуацію, описує склад населення за етнічними, соціальними, релігійними ознаками, звертає увагу на характер розселення, структуру поселень, розглядає етнічні маркери в топонімах, ойконімах, антропонімах, діалектах. Використовує, за можливості, порівняльний аналіз, не обмежується перебіком етнічних спільнот, а зосереджує увагу на дотриманих ними звичаєво-обрядових практиках. «І як на правому березі (на Херсонському) людність переважно молдавська (Сирова, Гвоздавка Тогобіцька, Познанка Тогобіцька...) або руснацька, т. є. українська лівобережної міграції зі всіма прикметами східно-українського діалекту, на лівому (на Подільському) березі поруч зі звичайним типом подолянина-українця, тим самим, що й коло Голополя, Гайсина, Тульчина, – своєрідний тип так званої "шляхти", з фаміліями обов'язково на "сякий, цькуй, ович і євич", та не тільки з флексіями, а й пнями й префіксами очевидно неукраїнськими: Габдзінські, Будзінські, Сеньковські, Літньовські, Пршездецькі, Рихліцькі, Залинські, Сербіновичі, Каплінські, Димінські, Валічковські, Гладішевські, Шиманські, Вержбіцькі, Щепановські, Зелімбійські, Курдибановські, Сліжевські, Касевичі, Мазуркевичі, Езерські, Пршекоровичі, Щецькі, Батовські, Богусевичі, Гулінські, Сідлецькі, Хрустінські, Голембійовські, Лосінські, Годлевські, Шендровські, Жулавські, Чопровські, Буратинські, Чекановські, Деревичі, Туревичі, Брезіцькі, Білобржицькі, Блонські, Чижевичі, Червінські, Хенцінські, Грабовські,

Гродзінські, Єдлінські, Косовські і Косовичі, Якубовські, Любенські, Мацієвські, Осецькі, Пясецькі, Скульські, Свідерські, Шидловські, Томашевські, Вільчинські, Зволінські, Закрочимські, Волянські, Жарські, Жихмінські, Полянецькі, Райгородські, Мідзяновські, Стримбіцькі, Кульчицькі, Томачинські, Тимчевські, Бржовські, Тихевичі, Львовичі, Улицькі, Здарські, Кіановські, Ярмурські, Дубелі, Бучні, Завали...

А серед останніх, що десятками й сотнями замешкали Покодиму з подільського боку з незапам'ятних часів, мішма, двір коло двора, хата коло хати – звичайні подільські Мокраки, Галуцаки, Патлачуки, Горбатюки, Кравченки, Котові, Чеповенки, Гречані, Соломяні, Кривошиї, Кравчуки, Баландюки, Бойки, Ткачуки, Полуденки і т. п.».

З'ясування міжкультурних особливостей – актуальне завдання для дослідника. Міжкультурні взаємини він простежує в різноманітних сферах життєдіяльності: обрядах і звичаях, господарстві й побуті, віросповіданні та навіть в одязі. «Одежа – за старих часів була “шляхетська”, т. є. одяг сучасного міщанства: сукня, кофта до стану, бурнус, хустки темних кольорів, черевики, а в мушкетерів – піджаки, камізельки, штани на-випуск, пальта, бурки, футра й криті кожухи; тепер жіноча одяг – модна, за журналами, а мужеська – звичайна сьогочасна одяг в стилі війни і революції».

Дослідник здійснює спробу визначити навіть антропологічні риси поляків. «На перший погляд між Габорзінськими та Полуденками, меж Бржовськими та Галуцаками, меж Дубелями та Кошовими нема жадної різниці: і ті й другі – звичайні українські селяне південного, більш заможного рівняючи до Середньої України, типу. <...> Але те, що безслідно гине для археолога очевидним лишається і по цей день для антрополога – це зовнішній вигляд, постава, зріст, обличчя, очі, волосся, шкіра і т.п. володарів цих документів та й взагалі, коли не всіх, то багатьох з не-Галуцаків. Так, покодимський шляхтич, хоч би впав в цілковиті злидні відзначається

вище-середнім та високим зростом, довгими ногами, гнучким станом, сухорлявістю, довгими розмайними пальцями з вузькими овальними пазнігтями; обличчя продовгасте, ніс здебільшого довгий, цера тонка, з румянцем на безм'язних щоках, губи тонкі, зуби – довгими частоколинами, буйні, найбільш русяві вуса – донизу, на котрі спирається кінчик носа, особливо в людини старшого віку, борода бриється хоч би у столітнього діда, підгорля, а надто подвійного, потрійного нема з причин довгої шиї; очі найбільш блакитні, або сірі, сіро-зелені, розріз поміркований, волосся більше ясне, просте, без кучерявлення. Жіночий тип більш-менш той самий, хоч в порівнянні з мушкетерами – більше чорнявості; взагалі жіноцтво відзначається стрункістю, фігурністю, виборністю, не так красою, як лагідною симпатичністю. Жінки значно більш повновиді, як мушкетери, з короткими носами, з ніжною церою, з підгорлям, але високі, довгоногі та довгопалькі, зрідка надмірно грубі, тлусті».

Описаний портрет, імовірно, відображає особисте уявлення про «класичний» вигляд середньостатистичного шляхтича-поляка. Навряд чи він суттєво відрізнявся антропологічно від українця. Утім, оскільки Л. Юркевич побудував своє дослідження на основі порівняльного аналізу багатьох сегментів культури поляків, українців, молдован, євреїв, то антропологічні порівняння для нього не видалися зайвими і вписувалися в загальну канву процесу дослідження.

Відмінності етнографічного характеру дослідник знаходить у розплануванні сіл і обійсть, житла й господарських споруд. Автор описує дві традиції з чіткими характеристиками. Вони стосуються загального розпланування поселень українських селян і польської шляхти, садиб (житло, господарські споруди та присадибна ділянка). У характеристиці культурно-побутових особливостей Л. Юркевич акцентує увагу на маркерах, зрозуміло, насамперед польської спільноти: вказує на особливості польської ономастики, відмінності в плануванні обійсть... «В'їздаючи в щиро-шляхетське

село, як от в Великі Кумари або в Бобрик та інші, зразу видно не місцево – український характер його. Місцеві українські та напів-молдованські села відзначаються густотою розбивки та незначною рослинністю. Городи коло українсько-молдавських хат теж невеличкі, над городом домінує поле; хати звичайно скраю обійстя, над дорогою, тип хатів звичайний український, на чотири фронтових вікна, без ганку, з призьбою. Шляхетське село найперше дивує своєю розкиданістю. Хата від хати досить далеко. Обійстя на пів десятини, десятину, навіть дві і три. Хата в глибині подвір'я. Від воріт до хати часами йде алея з ріжного дерева, але найбільш акації, або й верби. В подвір'ях садки або й паркові дерева: осокорі, берези, липи. Село, як один сад, як гай. На городах часто польова рослина: ланок пшениці, жита, ячменю. Де-які села, як, напр., Арчепитівка, Гвоздавка, хутчій подібні до прилягаючих один до другого багатьох хуторів. В садках зустрічаються культурні гатунки овочів, розводиться малина, полуниця, останніми часами – виноград».

У наступній, умовно виділеній змістовій частині, взято до уваги компоненти звичаєвої та соціально-нормативної культури. Автор не обмежується характеристикою компонентів культури тільки шляхти. Він порівнює їх із культурою українців і молдован, підкреслюючи, таким чином, наявність різних господарсько-побутових і звичаєвих традицій. «...працьоздатність шляхтичів безперечно нижча, як у "простих" (Так шляхта називає селян, руснаків і молдован). Шляхтич далеко пізніше встає, як "прості люди", ліпше годується, робить звольна. Коли руснацько-молдавське покодимське правобережжя вправляється з роботою до середини старого вересня, до Чесного Хреста, то шляхта возить соняшники й кукурудзу ще й після Покрови. Ще й в листопаді можна побачити де-кого на полі, як що не впав ще сніг, звичайно. Зате шляхта охоче й довго святкує. Весілля, празники, традиційні дні, – запусти, Андрія, масляна, іменини і взагалі кожен здвиг людей, кожен базар – то вже

причина до зтяжнього, часом безоглядного балювання».

Звернемо увагу на місцеву соціальну диференціацію і дефініції. Населення «покодимщини» поділяється, принаймні шляхтою, на дві групи. До першої належить власне сама шляхта, до другої – «прості люди», тобто українці й молдовани. Стосовно українців Л. Юркевич використовує два терміни: офіційний «українці», якщо йдеться про авторські узагальнення, коментарі, і місцевий «руснаки», який використовували здебільшого респонденти. Прикметно, що етнонім «руський», «руснаки» зберігався на півдні України тривалий час, його можна було почути від людей літнього віку в українських селах на півдні Одещини в Буджаку навіть на початку ХХІ ст., серед українців повіту Тульча в Румунії [6, с. 115].

Мова – один з важливих засобів комунікації та чинників ідентифікації. На початку ХХ ст. в сусідніх із «покодимщиною» районах українці, молдовани, євреї у своїх середовищах спілкувалися рідною мовою. У Рибниці Балтського повіту, заселеної українцями, молдованами, євреями, поляками, у неділю на базарі було чути різні мови – молдовську, українську, єврейську, російську, польську. Переважала українська, її знали усі. Лише євреї володіли всіма цими мовами [2, с. 187]. Про шляхту Л. Юркевич пише: «Говорять виключно по-українськи і в порівнянні з руснаками, з "людьми простими", дуже чисто. По-молдавськи, або по-польськи не знають навіть латинники з "а" та "е" в фаміліях нічого не вміють по-польськи, хиба що "Ojczepasz" та "ZdrowasMarija", та й то дуже зукраїнізовано».

Однак, покодимські поляки хоч і володіли українською мовою, проте не сприймали українську календарну обрядовість. «Жадних українських народно-побутових традицій, обрядів, звичаїв нема, і старі не пам'ятають, щоб вони коли були тут: а-ні Купайла, а-ні веснянок, а-ні Петрівчаних співів, а-ні "Кози", а-ні, "Трона", ні навіть коляд в тім вигляді, як на українських селах, немає.

Все то лічиться тут за "дуже просте". Правда, колядують, але старі хазяї, а не парубки; співають коляд лише церковно-словянських, "Дар днесь пребагатий от небес снішел", "Днесь пою ще купноіграймо, царя народженна всюду воспеваймо", "Вонмі небо і земля іграй славно" та інші подібні, а зібране за коляду вживають не для церковних, а для громадських потреб. Популярна всеукраїнська "Ой, видить бог, видить творець" лічиться за "дуже просту».

Це ж стосується і звичаєво-дозвільних традицій. «Немає тут і звичайної української "вулиці", коли молодь, при місячній ночі, збирається для співів та женихання, та й хлопці не співають вуличних пісень, а ті, що співають, мають за некультурних».

Усе-таки не можна не помітити спільного чи схожого в традиційній культурі українців і шляхти, наприклад у сімейній обрядовості. «Найперше, як мають дитину нести до хресту, кожен кум і кума, – а їх буває від десяти до двадцяти, – "качая дитину на кожусі", т. є. взявши дитину на руки, а часом поцілувавши її, дає бабі-бранці гроші: так шляхтич оплачує бабу, що приймала дитя та порядкувала в хаті кілька день під час пологів. Крім того, куми купують крижмо. <...> платять бабі "за квітку».

Власне своїх звичаїв шляхта зберегла чимало. «До матері поспіль не інакше звертаються як "мамуся", до баби "бабуся"; кажуть "папа", "папо" (кличний), а не "тато"; кажуть "дідуньо", "дідуню!" Стрийку і вуйку». «При зустрічі один з другим кажуть "Дзіндобрий", відповідається "Дай боже здоровля". Звичайно рукаються, старі й молоді, але коли молоде витається з старими, то конче цілує старого в руку, особливо господиню. По-за роботою грають в карти, в шахи, багато курить, і це а-ні трохи не лічиться гріхом, як у молдунів і навіть у руснаків. Молодь, збираючись на вечериці (так і говориться), танцює під гру гармонії, чи гітари, чи скрипки, – вальса, польки, краков'яка та нових танців; по танцях бавиться грою "в кольця", в фанти; співають пісень, здебільшого українських, зрідко російських. Сьогочасна українська мова,

літературна та офіційна, чогось не до смаку шляхтичам: уривляються від неї, висміюють, навіть називають "сукманка", "суконний язик"; це запевно треба пояснити не інакше, як надзвичайною консервативністю шляхтичів: от наша українська мова – це мова, а то ... не знати що!. Взагалі тут є власна думка, здання, як каже шляхтич, не зв'язана авторитетом міста чи "вченого чоловіка", котрий так каже, а я, мовляв, ось як кажу».

Такі здавалося б малозначні звичаєві нюанси в поведінці виконували важливу консолідуючу функцію. «Шляхтич шляхтича розуміє з одного погляду. Рідко дається чути якесь загострення в обопільних стосунках на словах, хоч на ділі звичайно без них не обходиться».

«Покодимщина» на початку ХХ ст. – полікультурний регіон. Кожна зі спільнот дотримувалася не тільки усталених звичаєво-обрядових практик. Поляки, як і українці, молдовани, євреї, займалися традиційними для них видами господарської діяльності. Тому виготовлені різні продукти й вироби мали попит, успішно збувалися на ринках. Ринки були місцем активних кроскультурних комунікацій, транскультурних інтерференцій. В атмосфері взаємоповаги й толерантності знайомилися, обмінювалися знаннями та досвідом. Такі практики були реальністю повсякдення містечок і сіл. «Ведуть охоче спілку з євреями. Варто зазначити, що в шляхті цілком не потерігається того традиційно-негативного відношення до єврейства, яке до недавнього часу, та й тепер по-часті є характерним для молдовансько-українського селянства. Навпаки: в шляхетських селах тулиться досить євреїв, дрібних крамарів, кустарів різного фаху, перекупчиків. Шляхта з ними в добрих стосунках і вираз "жидівська голова" – трохи не похвальний вираз на адресу того чи іншого "брацішка" Недурно руснаки й молдовани кажуть, що "шляхта у всім з жидів пример бере". Що до останніх, головним чином руснаків – шляхетських співгромадян, усіх отих Баландюків, та Кравчуків, та Полуденків, то живучи поруч

з Голембійовськими та Пришездецькими, вони так само “ошляхетчилися”, як ці “омужичилися”. Усе властиве шляхті по надкодимських селах подільського берега є властивим і для руснаків: той самий побут, стосунки, господарський обхід, мова, назвиська, навіть вдача, лиш зовнішній вигляд видає сухорлявого, гнучкого шляхтича і округлого кремезного руснака. Решта – те саме аж до ономастики. Чимало руснаків теж кінчають вже свої фамілії на “сякий” і “евич”, напр. Бучковський, Грицевич, Півторацький, чимало єсть серед православних руснаків Едвардів, Ліопольдів, Франців. Блажей (Влас) Діхтяренко, Міхаліна Кобець, Бернард Хомишин і т.п. І для тих і для других звичайними іменами єсть Міхал, Мацько, Дизько, Ясько, Данько, Ладько, Штефан, Стасько, Блазько, Гриць (дуже поширене), Бартко, Юзько, Леон, Шимко, Лукаш, Митро, Кароль, Гандрей (не Андрій), Стах, Тодір, Теофан, Теофіль; Михась, Матьо, Дизьо, Яньо, Ладьо, Стасьо, Базилько, Юзьо, Львовцьо, Сьомцю, Ганорейко, Їліна, Оляна, Тодеска, Фрасина, Югіна, Агафія, Горпина, Любіна, Дарина, Анелька, Христина, Францішка, Диниска, Штефанка, Емілька, Віхта (Вікторія) – Віхтуся».

Окремим питанням розглянуто релігійні вірування, трансконфесійні процеси, у результаті яких конфесійна належність втрачає функцію чинника формування в цьому випадку польської ідентичності й поступово перетворюється в один із маркерів шляхти як соціальної групи з поляків та українців. Л. Юркевич відображає релігійну ситуацію як складну, але динамічну. Він розділяє населення на православних і католиків, які дотримувалися канонічних обрядово-ритуальних практик, щоправда з деякими імпровізаціями. «В селах, як, напр. Французьке, Мазурова, Неделкова, Саврань, Капустянка, Мечетна Велика й Мала, Кошари, Дубинова, Бурилова та <...>, одної лиш шляхти латинського обряду налічувалося 3607 душ, але коли прийняти на увагу, що шляхтичі латинськи становлять собою заледве третю або й четверту частину всієї шлях-

ти, бо, напр., в сс. Бобрику Великому й Малому з присілками, що можуть рахуватися справжню столицю покодимської шляхти, шляхтичів-латинників лиш ¼, решта православні, то вийде, що процент Галуцаків і Гречаних серед Зелімбінських та Мазуркевичів досить незначний, і що Покодима з деякими бічними селами є справжню шляхетською осадою».

«Тепер “польську віру” затримала лиш одна чверть, а найбільш третина шляхтичів. Решта – православні». «Правда, нема серед них ніякої підвищеної побожності, богошукання, сектантства, святобоства як то раз-у-раз трапляється серед молдуван, на правому березі Кодими, але нема і “беззаконня”: закон тра сповнити: дитину охрестити, померлого поховати, молодят звінчати, на проводи поставити “парантас (парастас) на всі чотири колеса”, на Дмитрову суботу занести миску до каплиці, на Рахманський Великдень водосвятіє на полях відправити і т. д. Тут, звичайно, єсть децо спільного і де-що різного меж шляхтою латинського обряду і православного обряду».

«Безперечно, всі шляхтичі колись були католиками, – хоч східними (уніатами), а певніше, що західними, чистими римо-католиками». Та імпровізації, відсутність «підвищеної побожності» призводять до того, що «...покодимське православіє варте покодимського католицизму: католики залюбки ходять до церкви, виводяться, ховаються, а навіть хрестяться в церкві, а православні залюбки ходять на відпуст до Кодимського, Балтського та Криво-Озерського костелів і навіть там сповідаються. Правда, католики більше виховані під оглядом релігійним, більше зорганізовані, диципліновані і наче трохи скося дивляться на православних, як за те, що вони “ради лакомства нещасного”, ради громадянської повноправности в царській Росії, зрадили вірі, так через те, що теперішніми часами православіє розкололося на три віри, мертву, живу і українську, і католицькі шляхтичі не знають котра з них найпопулярніша, це-б-то котрого попа за дальністю ксьондза, можна, щоб поховати немовля».

Звернемо увагу на суттєве послаблення чинника конфесійної належності при укладенні шлюбів. «Але тут на кін виступають числені мішані родини, які тягнуть своїх чоловіків та своїх жінок до своїх храмів і жерців – відповідно до обрядового і святочного випадку. Таким способом реально життя само ліквідує той розбрат, не вважаючи на “імператорів та пап”: те, чого не здолала учинити ні Фльорентійська ні Берестейська унія, на Покодими само собою чиниться, і лиш найбільш завязаті одиниці з того і з другого боку стоять одно проти другого на воротах, не простягаючи одно до одного руки».

У підсумку Л. Юркевич стверджує, що «слово “поляк” на Кодими цілковито втратило свій національний зміст і існує лиш для ознаки релігії, навіть не релігії, а релігійної, власне римо-католицької завязатості: “о, то – поляк”, той до церкви не піде!».

Висновки. Отже, стаття Л. Юркевича репрезентує покодимську шляхту станом на 1927 рік. Для ілюстрації культурної своєрідності, крім поляків, згадуються українці, молдовани, євреї.

Звісно, основну увагу приділено полякам. Вони характеризуються як суб'єктна спільнота, яка усвідомлює свою відмінність від «простих», тобто українців і молдован. Ця ідентифікація базується на залишках звичаєво-обрядових, соціонормативних практик, історичній пам'яті. Наприклад, пам'ятають про певний привілейований стан у суспільстві: «Частина шляхти, яко колишні “одноворці”, ніколи не робили панщини <...>, а де-які

ще поліквідації маєтності кн. Любомирського, в 1815–17 році, перейшли в Казну, <...> “наділена угодьями и освобождена от барщини”». За можливості шляхта оселялася якщо не окремими поселеннями, то принаймні осідали в частині села. Наприклад, частину містечка Круті Балтського повіту, де проживали поляки, місцеві мешканці називали «шляхта» [3, с. 86]. Компактне розселення є важливою умовою підтримки традиційних практик у господарстві, побуті й особливо в сімейній та календарній обрядовості. Вагомим критерієм шляхетсько-польської ідентичності є її належність до римо-католицького обряду.

Утім, як зауважує автор, термін «поляк» втратив національний зміст. Невідомо як розумів «національний зміст» дослідник. Однак можна допустити, що такого висновку автор дійшов, розглядаючи конкретні аргументи: українська мова спілкування, знання й виконання українських народних пісень, перехід від римо-католицької віри до православної. І все-таки висновок принаймні дискусійний. Підстав стверджувати про повну асиміляцію польської етнічної спільноти на початку ХХ ст. бракує, хоча термін «покодимська шляхта» дійсно втрачає національний зміст. Однак «втрачає» слід розглядати, імовірно, не як результат, а як етап розвитку міжкультурної та міжконфесійної взаємодії, що є відображенням процесу акультурації, поступової інтеграції поляків в український соціальний і культурний простір.

Джерела та література

1. Васянович О., Бадушок В. Особливості побутової культури української дрібної шляхти у ХІХ – першій половині ХХ ст. *Народознавчі зошити*. 2021. № 5 (161). С. 1042–1049. DOI: <https://doi.org/10.15407/nz2021.05.1042>.
2. Карачківський М. Північно-західня Балщина (Історично-географічні матеріали на підставі подорожі влітку 1928 року). *Історико-етнографічний збірник ВУАН*. Київ, 1929. Т. 3. С. 159–196.
3. Кушнір В. Г. Житло і господарські споруди крутянських євреїв. *Записки історичного факультету*. Одеса, 2006. Вип. 17.
4. Кушнір В. Г. *Народознавство Одещини*. Одеса, 2008. 208 с.
5. Кушнір В. Г. Побережжя на українсько-молдовському порубіжжі. *Записки історичного факультету*. Одеса, 2019. Вип. 30. С. 75–96.

6. Кушнір В. Г. Українці за Дунаєм. Одеса, 2002. 138 с.
7. Кушнір В. Г. Українці порубіжжя Лісостепу і Степу. Методичні рекомендації. Одеса, 2021. 30 с.
8. Описи Подільської губернії (1800–1819 рр.) / упоряд.: Ю. С. Земський, В. В. Дячок. Хмельницький : ХНУ, 2005. 106 с.
9. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета / под ред. священника Ефимия Сецинского. *Приходы и церкви Подольской епархии*. Каменец-Подольский, 1901. Вып. 9.
10. Тхоржевська Т., Якиминська Л. Левко Юркевич і Покодимська шляхта. *Народна творчість та етнологія*. 2012. Вип. 4. С. 138–146.
11. Юркевич Л. Покодимська шляхта. Матеріал етнографічного опису. 20 рр. XX ст. / Відділ рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. ФХ № 12359. 10 с.

References

1. VASIANOVYCH, Oleksandr, Vasył BALUSHOK. Peculiarities of the Everyday Culture of Ukrainian Petty Nobility in the 19th – the First Half of the 20th Century. *The Ethnological Notebooks*, 2021, no. 5 (161), pp. 1042–1049 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.15407/nz2021.05.1042>.
2. KARACHKIVSKYI, Mykhailo. Northwestern Balta Region (Historical and Geographical Materials Based on the Journey in Summer of 1928). *Historical and Ethnographic Collection of the All-Ukrainian Academy of Sciences*. Kyiv, 1929, vol. 3, pp. 159–196 [in Ukrainian].
3. KUSHNIR, Viacheslav. Dwelling and Household Buildings of the Kruty Jews. *Proceedings of the Historical Faculty*. Odesa, 2006, iss. 17 [in Ukrainian].
4. KUSHNIR, Viacheslav. *Ethnology of Odesa Region*. Odesa, 2008, 208 pp. [in Ukrainian].
5. KUSHNIR, Viacheslav. Coast on the Ukrainian-Moldovan Border. *Proceedings of the Historical Faculty*. Odesa, 2019, iss. 30, pp. 75–96 [in Ukrainian].
6. KUSHNIR, Viacheslav. *Ukrainians Beyond the Danube*. Odesa, 2002, 138 pp. [in Ukrainian].
7. KUSHNIR, Viacheslav. *Ukrainians of the Borderland of the Forest Steppe and Steppe. Guidelines*. Odesa, 2021, 30 pp. [in Ukrainian].
8. ZEMSKYI, Yurii, Valerii DIACHOK, compilers. *Descriptions of Podillia Governorate (1800–1819)*. Khmelnytskyi: KhNU, 2005, 106 pp. [in Ukrainian].
9. SETSINSKY, Efimy, priest, ed. Proceedings of Podolian Diocesan Historical and Statistical Committee. *Parishes and Churches of Podolian Diocese*. Kamenets-Podolsky, 1901, iss. 9 [in Russian].
10. TKHORZHEVSKA Tetiana, Liubov YAKYMYNSKA. Levko Yurkevych and the Nobility of the Kodyma River Region. *Folk Art and Ethnology*, 2012, iss. 4, pp. 138–146 [in Ukrainian].
11. YURKEVYCH, Levko. Nobility of the Kodyma River Region. Material of the Ethnographic Description. 1920s. / The Manuscripts Department of V. Vernadskyi National Library of Ukraine. FKh no. 12359, 10 pp. [in Ukrainian].

Надійшло / Received 02.10.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023